

3. Tomanov M. *Orta Azialyq türki ädebi tili men qazaq ädebi tiliniñ bailanysy mäselesine// Şyğys filologiasynyñ mäseleleri. Almaty, 1984. – 3-19 bb.*
4. Jañäev T. *Tobaniaz qystauy. Almaty, 1999. – 285 b.*
5. Nürdäuletova B. *Jyraular poetikasynyñ tili. Aqtau, 2017. -266 b.*
6. Budagov L. *Sravnitelnyi slovär turesko-tatarskih narechi. –S-Peterburg. 1871. It. 1869. Pt. 1871.*
7. *Qazaq tiliniñ dialektologialyq sözdigi. 2-kitap –Almaty: Ğylym, 1999. – 240 b.*
8. *Til tañbaly aqyndar. –Aqtau: Daik-Pres, 2017. – 973 b.*
9. *Aq beren. Qūrastyrған Q.Sydiyqov. Almaty: Jazuşy, 1972. – 221 b.*
10. *Amanat . S. Janğabylılınyñ şyğarmalary. Almaty: Er Däulet, 1996. – 382 b.*
11. *Arabşa-qazaqşa sözdik. I tom. –Almaty, 1984.*
12. *Batylar jry. Almaty: QazKörMemBas., 1959. – 538 b.*
13. *Jemenei İ.Parsyşa-qazaqşa jäne qazaqşa-parsyşa sözdik. – Almaty: Sanat, 1994*
14. *Baranov H.K. Arabsko-ruski slovär. –Moskva: Ruski iazyk, 1984. -349s.*
15. *Nürdäuletova B. Köne künniñ jyr kümbezi. Almaty: Jazuşy, 2007. – 496 b.*

МРНТИ 17 – 17. 07.41

<https://doi.org/10.51889/2020-2.1728-7804.73>

Келгембаева Б., ¹Таңжарықова А.²

¹Сәрсен Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті,
Өскемен, Қазақстан

²Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті,
Алматы, Қазақстан

ЖАНАТ ӘСКЕРБЕКҚЫЗЫ ЛИРИКАСЫНДАҒЫ АНИМИСТІК БАСТАУЛАР МЕН МИФОПОЭТИКА

Аңдатпа

Мақалада қазіргі қазақ поэзиясының көрнекті өкілі Жанат Әскербекқызының “Ай-тамғы” атты жыр жинағына енген лирикалық туындылары негізінде мифопоэтика мәселесі сөз болады. Мифопоэтиканың әдебиеттану ғылымының ішкі саласы ретінде қалыптасу тарихына шолу жасалады. Сондай-ақ, Ай культінің қазақ халқының дүниетанымы мен тұрмыс-тіршілігі, әдет-ғұрпы мен фольклорындағы орны жалпы адамзатқа ортақ анимистік дүниетаным іздерімен сабақтастықта қаралады. Төл әдебиетіміздегі Ай бейнесінің поэтикалық қызметін Еуропа әдебиетіндегі танымал романтиктердің поэзиялық туындыларымен салыстыра талданады. Поэзияда Ай табиғатын қабылдау мен бейнелеудегі авторлық ерекшеліктермен қатар, Ай образын поэзия тіліне көшірудің типологиялық белгілерін аңдатады. Ақын лирикасындағы Ай бейнесінің мифологиялық негіздерімен Ай сарынының авторлық түсіндірмесі талданады. Қаламгердің стилдік даралығы менақиқат болмысты поэтикалық тұрғыдан қабылдау ерекшелігі айқындалады. Төл поэзиямыздағы мифопоэтика дәстүрі мен қазіргі қазақ жырының көркемдік-эстетикалық табысы туралы ғылыми негізделген ой айтылады.

Түйін сөздер: Жанат Әскербекқызы, лирика, поэзия, мифология, мифопоэтика, анимизм, ай образы

Kelgembayeva B., ¹ Tanzharykova A.²

¹ Sarsen Amanzholov East Kazakhstan University,
Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan

² Abai Kazakh national pedagogical university,
Almaty, Kazakhstan

ANIMISM AND MYTHOPOETICS OF ZHANAT ASKERBEK KYZY'S LYRICS

Abstract

The article deals with the problems of mythopoetics based on the lyrical works of the famous poetess Zhanat Askerbekkyzy, included in the collection of her poems “AI-tamgy”. The authors make a historical review of the formation of mythopoetics as an independent section of literary criticism. The role of the moon cult in the worldview and life, customs and folklore of the Kazakh people is analyzed. Their points of contact with traces of the chemical worldview in the folklore and traditions of the peoples of the world are revealed. The poetic function of the moon cult in Kazakh literature is compared with fragments of poetic works of famous romantics of European literature.

The author reveals the mythological origin of the image of the moon and the specifics of the interpretation of the image of the moon and lunar motifs in the poet's lyrics. An attempt is made to determine the stylistic originality and individuality of the poetic perception of this author. A literary analysis of the mythopoetic tradition in national poetry and artistic and aesthetic searches in modern Kazakh poetry is carried out.

Keywords: Zhanat Askerbekkyzy, lyrics, poetry, mythology, mythopoetics, the image of the Moon, animism

Келгембаева Б.,¹ Танжарыкова А.²

¹*Восточно-Казахстанский университет имени Сарсена Аманжолова,
Өскемен, Казахстан*

²*Казахский национальный педагогический университет имени Абая,
Алматы, Казахстан*

АНИМИЗМ И МИФОПОЭТИКА ЛИРИКИ ЖАНАТ АСКЕРБЕККЫЗЫ

Аннотация

В статье рассмотрены проблемы мифопоэтики на материале лирических произведений известной поэтессы Жанат Аскербеккызы, вошедших в сборник ее стихов “Ай-тамғы”. Авторы делают исторический обзор становления мифопоэтики как самостоятельного раздела литературоведения. Анализируется роль культа Луны в мировоззрении и быте, обычаях и фольклоре казахского народа. Выявляются точки соприкосновения со следами анимического мировоззрения в фольклоре и традициях народов мира. Поэтическая функция культа Луны в казахской литературе сравнивается с фрагментами поэтических произведений известных романтиков европейской литературы.

Раскрываются мифологическое начало образа Луны и специфика трактовки образа Луны и лунных мотивов в лирике поэта. Сделана попытка определения стилистического своеобразия и индивидуальности поэтического восприятия данного автора. Осуществляется литературный анализ мифопоэтической традиции в национальной поэзии и художественно-эстетических исканий в современной казахской поэзии.

Ключевые слова: Жанат Аскербеккызы, лирика, поэзия, мифология, мифопоэтика, анимизм, образ Луны.

Кіріспе. Ұлттық сөз өнеріндегі мифтің поэтикалық қызметін зерттеу, оның жекелеген қаламгерлер шығармашылығындағы көркемдік-идеялық жүгін саралау – әдебиеттанудың өзекті мәселелерінің бірі. Өйткені, бұл бағыттағы ізденістер сөз өнерінің көркемдік-эстетикалық табыстарын танытып қана қоймай, сонымен қатар, рухани мұраларымыздың дәстүрлі сабақтастығын әр қырынан талдау арқылы тарихи зердемізді жаңғыртуға, санамызды серпілтуге жол ашады. Рухани тамырларымызды зерттемей, халықтың іштей түлеуі, өзін-өзі тану жолына түсуі мүмкін емес. Философ А. Қасымжановтың сөзімен айтсақ, “Рухани байлық әр халықты толық сақтап қалатын және өмір сүру құқын дәлелдейтін қайнар бұлақ... Әрине, руханилық көріністер де әр түрлі формалы, ол – қарапайым саналылық пен ырымшылдық, халық санасының жалпы бағдарының төменнен, тереңнен бағышталуы, интеллектуалдар мен ақындардың арман-қиялының, абстракциясының ең биік формасы ретінде байқалуы мүмкін” [1, 15]. Поэзиядағы мифтің орны мен жалпы мифопоэтика жайлы тың ізденістер қатарының молаюы рухани бастауларымызға ден қою, халықтың рухын ояту, мәңгірттенуден сақтандыру және қазіргі қаламгерлеріміздің көркемдік ізденіс-жетістіктерін бағамдау талаптарынан туындайтыны сөзсіз.

Ұсынылып отырған мақалада Жанат Әскербекқызының 2014 жылы шыққан “Ай-тамғы” жинағындағы кейбір өлеңдерінің мысалында мифопоэтикажайында сөз егуді мақсат тұттық. Нақты айтқанда, анимистік дүниетаным мен ақын лирикасындағы Ай образы мен Ай сарынының лирикалық кейіпкердің ішкі әлемін, сезім құбылыстарын бейнелеудегі және егіздеу, кейіптеу, метафора, айқындау сынды бейнелеу құралдарын қалыптастырудағы ролін талдауға тырыстық. “Ай тамғы” жинағында ақын жанының Аймен егізделген сырлы суреттері лирикалық қаһарманның түнгі аспанның аруы Аймен сырласу, Айға мұң шағу, Айдан медет тілеу, “ақыл мен сезім арбасқан сәттердегі” жүрек лүпілі ретінде бедерленеді. Лирикалық кейіпкер жан дүниесінің Ай образы арқылы айшықталуы жинаққа енген 50-ден аса өлеңге тән. Ақынның осы өлеңдері анимизмнің, Ай культінің қазіргі поэзиядағы көркемдік қызметі жайлы ғылыми ой түюге негіз бола алады.

Жас ақындардың «Қарлығаш» атты жинағына енген балаң жырларымен поэзия көкжиегінен жарқырай көрінген ақын қыздың қаламынан “Ғарыш билер ғұмырымды” (1999), “Қаракөз бұлақ” (2001), “Қаңтардағы қызыл гүл”, “Көк түріктер әуені” (2002), “Қаз қанатындағы ғұмыр” (2007), “Ай-тамғы” (2014) сынды жинақтар туды. Ақын жырлары 1980 жылдардан бергі уақытта бірнеше ұрпақтың эстетикалық талғам-таразысын, тарихи танымын қалыптастырып, рухани ләззат сыйлап келеді. Ай маңдайлы ақын қыз терең де нәзік сыршылдығымен, айшықты тіл, мифтік-ертегілік сюжет, ғарыштық тылсым суреттерге толы сұлу жырларымен оқырманның көзайымына айналды. Оның жырларына қазақ әдебиетінің абызы Әбіш Кекілбай: “Айлы түндегі арудың мойнындағы моншақтардай жақұт жырлар” деп дәл бағасын береді [2, 3]. Ал ақын Әбіл-Серік Әлиақбар: “Оның жырларында өзіне ғана тән терең де қылдай нәзік сыршылдық, бағзыдан сыр тартатын ұлттық магия мен мифтік дүниетанымның тылсым дүниелік саздары, Алтайдың асыл жауһары грек жазбаларында сөз болатын көне Скифтік аңыздар... жарасымды көрініс тапқан”, - дейді [3, 3]. Бір “Ай-тамғы” емес, оның қаламынан туған өзге жинақтарындағы өлеңдері де қазақ халқының рухани тамырларымен, мифтік сана-сезімімен тереңнен сабақтасып келетін текті жырлар санатында.

Әдістеме. Мақаланы жазу барысында талдау, тарихи-салыстырмалы, тарихи-типологиялық зерттеу әдістерін таңдап алдық. Біз таңдаған әдістер анимизм мен Ай культінің қазақ халқының дүниетанымы мен тұрмыс-тіршілігі, әдет-ғұрпы мен фольклорындағы орнын жалпы адамзатқа ортақ анимистік дүниетаным іздерімен, Ай культінің фольклор мен сөз өнеріндегі көріністерін типологиялық құбылыстар ретінде салыстыра қарауға мүмкіндік береді. Сондай-ақ, Бұқар, Абай, Мағжан, Шәкәрім, Мұқағалилардың жырларынан алынған үзінділер төл әдебиетіміздегі Ай бейнесінің тарихи қалыптасқан маңызды поэтикалық қызметін дәлелдейді. Еуропа әдебиетіндегі танымал романтиктердің поэзиялық туындыларының фрагменттері Ай табиғатын қабылдау мен бейнелеудегі авторлық ерекшеліктермен қатар, Ай образын поэзия тіліне көшірудің типологиялық белгілерін аңдатады. Жанат ақынның өз өлеңдерін салыстыра талдау ақын шығармашылығын тереңдей түсініп, қаламгердің адами болмысы, ақындық табиғаты туралы ой түюге жол ашады.

Нәтижелер. Қазақ халқының анимистік (мифтік) танымын талдау, оның фольклор мен сөз өнерінен алатын орны туралы ғылыми зерттеулердің кешегісі мен бүгінгісін шола қарасақ, арнасы кең ізденістер мен іргелі жетістіктердің куәсі боламыз. Ұлттық мифологияны зерттеу ісі Шоқан Уәлиханов еңбектерінен бастау алғаны белгілі. Одан кейінгі дәуірлерде М.Әуезов, Х.Досмұхамедұлы, С.Мұқанов, Ә.Марғұлан, Ә.Қоңыратбаев, Е.Тұрсынов сынды ғалымдардың фольклор мен сөз өнерінің тарихы мен теориясына арналған еңбектерінде анимизм мен көркемдік ойлау жүйесінің сабақтастығы жанама түрде талқыланып келді.

Академик С.Қасқабасов қазақ фольклорындағы миф жанрының табиғатын арнайы зерттеп, анимизмге анықтама береді. Ғалым Ай культіне қатысты миф сюжеттерін талдап, оларды рух-иелік мифтер тобына жатқызады. Қазақ мифтерінің (соның ішінде Ай, Күн, жұлдыздарға байланысты ғарыштық мифтердің) ғылыми айналысқа енуіндегі Ш.Ыбыраевтың басқаруымен құрастырылған “Қазақтың мифтік әңгімелері” атты жинақтың ғылыми мәнін атап өтуге тиіспіз. С.Қондыбайдың “Арғы қазақ мифологиясы” атты 4 томдық кітабы ұлттық мифологияның дамуындағы жаңа кезең болды. Бұл еңбектердің барлығы анимизм табиғатын түсінуге, Ай культінің поэзиядағы Ай образы мен Ай сарынының тууына, бейнелеу құралдарының қалыптасуына байланысты ғылыми ой түюге негіз болады. Миф пен бейнелеу жүйесінің, мифтің жекелеген қаламгерлер шығармашылығындағы көркемдік қызметін талдаған А.Жақсылықовтың, С.Негимовтің, Г.Пірәлиеваның, А.Мәуленовтің, Л.Мұсалының, т.б. зерттеулерінің ғылыми мәні зор. Өзіміз сөз етіп отырған “Ай-тамғы” жыр жинағының авторы ақын, әрі ғалым Жанат Әскербекқызының “Миф дүниесі және көркемдік әлем” (2004), “Даңғыл” (2007), “Көркемдік өріс” (2008), “Мифтің поэтикадағы қызметі” (2010), “Әдебиет

элементінде (ғылыми зерттеулер, 2012), “Поэзия и миф” (2014), “Миф. Мифология. Мифопоэтика” (2016) атты ғылыми еңбектері мен мақалалары мифопоэтика теориясын қалыптастыруға негіз болды деп батыл айта аламыз. Жанат Әскербекқызының мифтанушы ретіндегі ғылыми пікірлері көркем шығармашылығында да айқын көрініс тауып отыратынын ерекше бөліп айтқымыз келеді. Мифопоэтика саласындағы барлық зерттеулерді тізбелеу мақаланың мақсатына жатпайды. Сондықтан біз осы саладағы негізгі еңбектерді атап өтумен шектеліп, әңгіме ауанын Жанат Әскербекқызы поэзиясының зерттелуіне қарай бұрайық. Қаламгер шығармашылығы хақында жекелеген мақалалар, рецензиялар қатары біршама. Ақын поэзиясын арнайы қарастырған магистрлік диссертациялар да бар. Бүгінгі қазақ жырының төрінен орын алатын сыршыл суреткердің дара қолтаңбасы мен көркемдік әлемін түсінуде Ә.Кекілбай, Р.Нұрғали, Б. Майтанов, Ж.Дәдебаев, Б.Жақып сынды әдебиет білгірлерінің пікірлері құнды.

Мерзімді басылымдарда жарияланған Ж.Мәмбетов, Ж. Әубәкір, А. Құдайберген, С.Қасенов, Т.Қамзин, Б.Жанайхан, С. Ержанова т.б. сыншылар ақын лирикасындағы фольклорлық нақыш, мифтік-ертегілік сарындар мен образдарды қолдану шеберлігін талдап, оның қаламына тән бейнелілік пен психологизм, көне түркілік бастаулар жөнінде әр қырынан сөз етеді. Сөз орайы келгенде, мақала авторының және шәкіртіміз С.Шамшикенованың қаламгер шығармашылығындағы фольклорлық сюжеттер мен сарындарды талқылаған бірнеше мақаласы жарық көргенін айта кетейік. Дегенмен, суреткер сомдаған сырлы поэзияға қызығушылық өсіп келеді. Әсіресе, ақындық табиғатын танытатын ғарыштық сарын, Ай бейнесінің мифтік сана, анимистік таныммен байланысы, олардың авторлық интерпретациясы ұлттық поэзияның көркемдік қуатын бағамдауға жанды материал болары сөзсіз.

Талқылау. Айды кие тұту, тылсым сырын ұғуға құштарлық, өнер тілінде бейнелеуге ұмтылу адамзаттың мифологиялық ойлау жүйесіне тән. Арғы қазақ мифологиясын зерттеген ғалым С.Қондыбай: “Ай – палеолит, жалпы тас ғасырының адам танымының аса маңызды нысаны, ол ежелгі адамдардың мифтік комплексінде ұзақ уақыт бойына үстемдік құрды. Бұл – Ай культінің заманы”, - дейді [4, 20]. Әлем халықтарының мифологиялық танымы көркемдік танымға ұласқан дәуірлерде Ай культі поэтикалық ойлау жүйесінен маңызды орын иеленгені белгілі. Мифтік сана бойынша адамзаттың аялы бесігі табиғат тірі, саналы рух түрінде қабылданды. Көне түркілер табиғатқа жекелей және жалпылай табынды, кие тұтты. Ай – алғашқы адамның назарын өзіне мейлінше жиі аударып, дүниенің жаратылуы мен ғарыш, адам мен ақиқат болмыс, табиғат құбылыстары хақындағы алғашқы пайымдауларының басты тақырыбы болған табиғат нысаны. Қазақтардың экологиялық танымынан алар орны ерекше ғарыш шырағы. Этнографиялық зерттеулерге сүйенсек, көшпелілер Айға қарап ауа-райы құбылыстарын алдын-ала болжап, тәулік мезетін анықтайтын болған. Этнограф ғалым А.Сейдімбек: “... аспандағы Ай мен Үркерді негізгі меже ете отырып тоғыс есебін жүргізуі, тоғыс есебі бойынша ауа-райының құбылыстарын алдын-ала болжауы, яғни амалдарды біліп отыруы, міне мұның бәрі тек қана уақыт есебін білу үшін емес, сонымен бірге кеңістік аясындағы табиғат құбылыстарының жай-жапсарын біліп отыру үшін де қажет болған”, - деген маңызды дерек келтіреді [5, 155].

Қазақ халқының фольклорында Айға қатысты “Ай қораланса арысыңды сайла, Күн қораланса күрегіңді сайла”, “Ай қырынан туса, айбалтаңды сайла, Ай шалқасынан туса, күрегіңді сайла”, “Айдың тік туғаны халыққа жайлы, Шалқасынан туғаны өзіне жайлы” т.б. көптеген мақал-мәтелдер халықтың күнделікті тіршілік әрекеттерін жыл мезгілі, маусым мен уақыт мезетіне орай үйлестіруде Айдың қаншалықты маңызды болғанын дәлелдей түседі. Сондай-ақ, Айға байланысты бата-тілектердің, ырым-тыйымдардың, мифтік сюжеттердің молынан ұшырасуы далалық дүниетаным мен тыныс-тіршіліктегі Ай культінің үстемдігіне ден қойдырады. Мәселен, “Айды қолыңмен көрсетпе”, “Ай сәулесін бетіңе түсіртпе”, “Ай толғанда желі тартпа”, “Ай толғанда көшпе”, “Ай толғанда қыз ұзатпа”, “Ай толғанда үй тікпе” деген сынды көптеген тыйымдар халықтың Айдың Адам тағдыры мен Табиғат құбылыстарына ықпал етуші тылсым энергетикалық күші, тіпті мистикалық ғарыштық қуаты туралы мифтік дүниетанымымен сабақтасып жатқаны анық.

Айды адами болмыс, мінез-әрекетке ие етіп бейнелеу мифтік әңгімелерден (ертегі, аңыз, хикаят т.б.) бастау алады. Ғарыштық мифтерде Ай – сұлу қыз, Күн – оның әпкесі (кейде екеуі ерлі-зайыпты), жұлдыздар (Үркер шоқжұлдызы) – оның (олардың – Күн мен Айдың) балалары етіп суреттеледі. Айдың сұлулығын қызғанған Күн оның бетін тырнап алып, Ай бетіндегі дақтар содан қалған деседі, осы оқиғадан соң Ай мен Күн аспан көгінде бір-бірімен ұшыраспайтын болыпты-мыс. Қазақ фольклорында Ай мен Күн, Ай мен жұлдыздар, Ай мен Шолпанға, Үркерге қатысты түрлі мифтік

сюжеттер сақталған. Бұл сюжеттердің барлығында Ай адамға тән мінез-құлық, әрекеттерімен тұлғалана суреттеледі. Ғарыштық мифтер, Айға қатысты мифтік таным іздері ұлттық лириканың бастауы қара өлеңдерде де сақталған. Халықтық лирикада Үркер шоқжұлдызы – Айдың ұлдары, ал Шолпан оның қызы ретінде жырға қосылады:

*“Үркер Айдың ұлдары, Шолпан – қызы,
Қауыспенен қатады Сырдың мұзы.
Жамалыңа қарасам жан жетпейді,
Секілдісің бейне бір жер жұлдызы”.* [6, 203]

Ғарыш шырақтарының бірегей бейнесі – төл сөз өнері мен әлем әдебиетінде кең тараған көркемдік қуаты мол, экспрессивтік мәнерлілігі айрықша поэтикалық образ. Мифолог-ғалым А.Н.Афанасьевтің пікіріне жүгінсек, “Күн, Ай, Жұлдыз таза адамгершіліктің, рухани нұрлылықтың символы”[7, 160]. Ал академик Әлкей Марғұлан қазақ пен монғол халықтарына ортақ Ай, Жұлдыз сынды символ сөздердің ішкі мағынасын: “*Ай – сұлулық, сана ишарасы болған; Жұлдыз – мереке, ойын-сауық, жастық белгісі болған*”, - деп тарақатады [8, 19]. Бұл символдар кейінгі дәуірлерде көркемдік ойлау жүйесінде адам болмысы мен оның ішкі сырларын танытудың, поэзияда лирикалық кейіпкердің сезім дүниесіндегі қат-қабат құбылыстарды бейнелеп берудің кең өрісті амалына айналған.

Еуропа әдебиетінде Айды поэтикалық ойдың қазығы ету антикалық әдебиеттің атасы Гомерден басталып, романтизм дәуірінде адам болмысының қат-қабат сырларын бейнелеп берудің, психологизм мен суреттіліктің басты құралына айналды. Адамның абсолютті еркіндігі, асқақ рухы менсүйіспеншілігін жырлауда орталық персонаж ретінде бой көрсетті. Сөзіміз дәлелді болу үшін әр түрлі жанрлардан бірнеше мысал келтіре кетейік. Антикалық неміс поэзиясының көрнекті өкілі Сафо (630 – 572/570 ж.ж. өмір сүрген) лирикасында:

*Близ луны прекрасной тускнеют звезды,
Покрывалом лик лучезарный кроют,
Чтоб она одна всей земле светила
Полною славой.*

Немесе:

Уж месяц зашел;

Плеяды Зашли...

И настала полночь.

И час миновал урочный...

Одной мне уснуть на ложе![9, 196] (*Вяч. Ивановтың аудармасы*)

Шекспирдің “Ромео и Джульетта” трагедиясында ғашықтардың түнгі бақтағы сырласу сәтінде Ромео Джульетта махаббатына Айды куә етеді:

Мой друг, клянусь сияющей луной,

Посеребрившей кончики деревьев...

Джульетта:

О, не клянись луною, в месяц раз

Меняющейся, - это путь к изменам[10, 196] (*Шекспир, (Б. Пастернактың аудармасы)*), - деген сөздерімен Айды өшпес махаббаттың емес, баянсыздықтың бейнесі деп қабылдайтынын ұқтырады.

Неміс романтизмінің көрнекті өкілі Шелли «Эпипсихидион» поэмасында Айдың ғажайып сұлулығын:

Царица звезд, чиста и холодна,

Твоя улыбка красит мир, Луна;

Твой пламень мягок, хоть и ледяной,

Меняясь, остаешься ты луной,- деп жырлайды[11, 18].

Келтірілген мысалдар әлем әдебиетінде Ай бейнесінің барлық жанрларда қаншалықты өнімді қолданылғанын дәлелдейді. Романтикалық әдебиеттегі Ай образының көркемдік қызметі жайлы А.Сапелькиннің: “У английских и немецких романтиков луна не только выражает состояние души, но и задает его. Вид луны, характер ее появления на небе, реакция, которую она вызывает, предопределяет настроение персонажа, образ его мыслей или действий, характер ситуации, а от этого – дальнейший ход повествования или даже развитие сюжета (если речь идет не о чистой лирике)”[12,18],- деген пікірмен толық келісетуге болады.

Әлем әдебиеті мен ұлттық сөз өнерінде Ай мәңгіліктің (немесе тұрақсыздықтың) сұлулықтың, кіршіксіз рухани әлем мен сезім дүниесінің, жан жұмбақтарының ишарасы, жалған дүниенің тірлігі мен түйткілдерінен ада рухани асқақтықтың, махаббаттың, мұңның, рухани жалғыздықтың, даралықтың бейнесі ретінде күні бүгінге дейін өнімді қолданылып келеді:

Айналасын жер тұтқан

Айды батпас деменіз[13, 19];

Шашың – қара, денең – ақ бұлт, жүзің – Ай[14, 89];

Қайғылы Ай, мен де сенің қайғыңа ортақ[14, 111];

Әбден толып жарық Ай,

Жоғарылап өрледі.

Таласып жарға байқамай,

Нұры кемін көрмеді.

Жар киесі атқан соң,

Секпіл түсті бетіне.

Асылық айтып шатқан соң,

Қаяу түсті шетіне[15, 208];

Мен де жалғыз,

Аспанда Ай да жалғыз[16, 19].

Ай бейнесін айтылар поэтикалық ойдың қазығы ету мысалын әр ақынның шығармашылығынан табамыз десек қателеспеспіз. Біз ұсынған мысалдарда қаламгерлердің стилдік даралығы, суреткерлік концепциясы мен өлең идеясына байланысты Ай бейнесінің әртүрлі мәнімен ерекшелене суреттелгенін аңдаймыз. Бұқарда Ай бейнесі өмір диалектикасының, өзгермеліліктің, Мағжанда сұлулық пен тазалықтың, қайғының, Шәкәрімде махаббат мұңының, Мұқағалида жалғыздықтың символы ретінде өлең идеясын ашуға қызмет етіп тұр. Шәкәрім өлеңінде Ай мен Күннің арасындағы араздық, Күннің Ай бетіне дақ салуы туралы мифтік сюжет дәлме-дәл қайталанып, бірақ жаңаша интерпретациялаған. Демек, бұл мысалдар ұлттық поэзиямыздың дәстүрінде Ай бейнесінің аса маңызды поэтикалық образ болғандығына көз жеткізеді.

Менің үнім емес бұл –

Айдың үні,

Мендік ғұмыр емес бұл –

Ай ғұмыры,

Бергі беті – Жалғанның күлкісі де,

Арғы беті – түнерген қайғы-мұңы...[3, 19].

Бұл – Жанат Әскербекқызының “Ай-тамғы” жинағына енген жақұт жырлардың бірінен алынған үзінді. Келтірілген жыр жолдары әсершіл көңілдің әсіреқызыл сөзге әуестігі болмаса керек. Біздіңше, аспан әлемінің патшайымы Ай ару мен аймаңдайлы ақын қыз болмысының егізделе суреттелуінің сәтті мысалдарының бірі. Сонымен бірге ақынның ақиқат болмысты поэтикалық тұрғыдан қабылдау даралығы мен төл поэзиямыздың дәстүр жалғастығы, қазіргі қазақ жырының эстетикалық биігін бағамдауға негіз болатын сөз өнер туындыларының бірі.

Айға тән тылсым сұлулық, күміс нұр, сырлы сипаттар “Ай жалғыз да, жұлдыз көп”, “Ай нұрынан ақшыл желек бүркеніп”, “Жарты Ай жатыр ойға шомып бір ауыр”, “Ай көзінен жұлдыз тамшы сырғыса”, “Ай көңілі қаяулы”, “Қиық Ай көктен қиылып қарады”, “Айға қарап түнімен ақ қағазға төктім мұң”, “Ай жылады білдің бе, айнығаның бұл сенің”, “Ішкі дүнием – Ай тұтылған түн-әлем”, “Сағынған Ай, жұмбақ Ай, налыған Ай”, “Ақын жаны санамас Айды бөтен”, “Мен адаммын Айға айналған екенмін”, “Аймалаған Айға қылып құлшылық”, “Сен күнәһар салып кеткен Айға дақ” (Ж.Әскербекқызы, 2014) секілді сан алуан сыр, сан қилы әсер тудыратын айшықты жолдар – адами сезім, әрекеттерді табиғатқа тели суреттеудің және адам жанының небір нәзік түкпірлеріне терең бойлаудың бірегей мысалдары. Осы өлеңдердегі Айдың толыққанды персонаж немесе айтылар ойдың қазығы сөз-образ ретінде берілуі ойымызды дәйектей түседі. Ақын шығармашылығында Айдың және Түннің лирикалық персонаж дәрежесіне көтеріле суреттелуін талдау үшін “Түн” атты өлеңін толық келтірейік. Өлең лирикалық кейіпкер – Түн және Айдың (лирикалық кейіпкер мен екі бөлек лирикалық персонаждың) арасындағы сезімдер тартысына құрылады:

Кербез жарық керілмей кері қайтсын,

Айтар сырын Ай саған сеніп айтсын.

Тереземнен кетеді сырт айналып

Мені қайтсін...
Аңсап жетер Ай сенің құшағыңды,
Біледі ғой ынтыға құшарыңды.
Назарыңды мен жаққа салмағаның
Құса қылды.
Саған адал Ай ғана, білем оны,
Сенің тылсым құшағың – түнегені.
Қызғаныштан қызарып бейшара күн
Мың өледі.
Тірлігінен пенденің түйерің көп,
Көкірегіңде ғажап бір күй өрілмек.
Талықсмын... басымды иығыңа
Сүйегім кеп...
... Аспан жұлдыз-көрпесін жайды жаңа,
Жым-жырт әлем жұмбақтау жайды ұға ма.
Сенің барқыт жанарың аймалайды
Айды ғана...
Мәңгіліктің өлшемі – өзің бе едің?
Жұмбағыңа қанбайды көзім менің.
Әппақ Аймен қауышар сәттеріңде
Көз ілмедім... [3, 64]

Алты шумақтан тұратын осы өлеңде ақын лирикалық кейіпкердің жан әлеміндегі сезім пернелері мен көңіл күй әуендерін Түн мен Айға көшіріп, көзге көрінбейтін, тек түйсікпен танылатын адами сырларды оқырманына суреткерлікпен жеткізе білген. Өлеңде Түн мен Ай толыққанды персонаж ретінде бой көрсетеді. Өлеңнің алғашқы шумағынан-ақ Ай адамиланып, керілу, сыр айту, сырт айналу, аңсау, түнеу т.б. тәрізді кербез сұлуға (адамға) тән бұла мінез бен сезімге ие персонаж етіп суреттеледі. Ай сипаты “кербез жарық”, “әппақ Ай” тіркестері арқылы айқындала түскен. Түн махаббатына бөленген Айдың ерке қылықтары мен кербез қимылдары жалғыздықтың уын ішіп, мұң шәрбатын татқан, жанына демеу іздеген лирикалық кейіпкердің жан азабын терендете түседі. Түн Айға ғашық, назары Айға ғана тәуелді, соны ғана ыстық құшағына алуға, соған сенім артуға бейім. Ақынның поэтикалық түйсігі Түнді де адами болмыс иесі етіп бейнелейді. Түн Айдың сырын тындап, тек соны ыстық құшағына алып, барқыт жанарымен аймалайды. Біздіңше, Түн – бір жағы лирикалық кейіпкердің нәзік те, сыршыл сезім дүниесінің ишарасы болса, екінші жағынан, мәңгіліктің, рухани нұрлылықтың поэтикалық бейнесі. Ақынның: “*Түшкі дүнием – Ай тұтылған түн-әлем*” деген лирикалық туындысында жасалған автометафора осы ойға тиянақ бола алады. Жанаттың лирикалық кейіпкері – ақылына емес, жүректің ырқына, сезіміне бағынуға бейім, әсершіл жан, жер бетіндегі жалған тірліктің жаршысы емес, мәңгіліктің, рухани әлемнің, табиғилықтың жыршысы. “*Талықсмын... басымды иығыңа / Сүйегім кеп...*” деген жолдар лирикалық қаһарман болмысының сезімге тәуелділігін дәл аңғартады. Түн – лирикалық кейіпкердің аңсары. Оның көңіл күйі мен ой-сезімі толықтай Түнге ауған. Бірақ лирикалық кейіпкердің жан қалауы Түн тарапынан ескерусіз қалып, оның күйзелісін арттырады. “*Назарыңды мен жаққа салмағаның / Құса қылды*” деген жолдар мен оның Түнге деген қызғаныш сезімін білдіретін “*Қызғаныштан қызарып бейшара күн / Мың өледі*” деп Күнді кейіптеу арқылы лирикалық қаһарманның сезім драмасы үстемелене түседі. Лирикалық кейіпкердің сезім күйі Күнге ауыстырылады. Келесі шумақта лирикалық кейіпкердің жан әлеміндегі қайшылық одан әрі өрістей түсіп:

Мәңгіліктің өлшемі – өзің бе едің?
Жұмбағыңа қанбайды көзім менің.
Әппақ Аймен қауышар сәттеріңде
Көз ілмедім...

деген жолдармен түйінделіп, шарықтау шегіне жеткізіледі. Лирикалық кейіпкер ақылға бағынышты пенделік тірліктен гөрі, азабы ауыр болса да сезім дүниесімен бірлікті, рухани асқақтықтықалап алады. Екінші қырынан алғанда ақын танымындағы Түн – мәңгіліктің өлшемі. Жалғандық, пенделік емес, ғарыштық аядағы күрделі ұғымдардың символы. Өлеңдегі лирикалық қаһарман болмысынан рухани ізгілікті шарқ ұрып іздейтін ақынның өз болмысы, күллі әлемде тек қаламымен оңаша қалатын ғажайып сәттерді аңсауы танылғандай. Аталған өлеңге қатысты

ойымызды түйіндесек, лирикалық шығарма – мәңгілік ақындық (адами) жалғыздық сарынындағы қазіргі эллегияның бірегей үлгісі. Адам жанының ең нәзік, ең құпия қабаттарына терең бойлай білген суреткерлік сұңғылалықтың жанды мысалы. Ақын осы өлеңінде ата-бабаларымыздың табиғатты тірі рух иесі ретінде қабылдаған көне танымын өнерпаздықпен жалғастыра, жаңғырта келе ойды бейнелі, тұспалды жеткізудің шебер үлгісін таныта білген.

Жанат Әскербекқызының көңіл күйі, махаббат лирикасында Ай образы басқа да күрделі сипаттарымен көзге түседі. Бірде Ай – сұлу да мұнды әйел бейнесінде, енді бірде өмірден озған ақындар рухының ғарыштағы мәңгілік мекені, тағы бірде өлеңдегі оқиғалар (сезімдер тартысы орбитін) өтетін хронотоп қызметін атқарады.

Сөзімізге дәлел ретінде ақынның енді бір өлеңін алайық. Өлеңде бүкіл ғаламда жанына жалғыз Ай ғана серік болған ақынның жалғыздық мұңы өріледі. “Періштедей сезім иесінің пенделіктен қажыған” жүрегіне Ай медет береді. Ай сөзін тыңдалық:

*Ақын жаны санамас
Айды бөтен,
Мен болармын
Мәңгілік жайлы мекен.
Ажал деген – жан үшін
бостандық па,
Пенделерге тым ауыр...*

Қайғылы екен...

Ақын жалғыз – Ай жалғыз. Ақын сыры – Айдың сыры, Ақын мұңы – Ай мұңына айналғандай:

*Шәрбат мұңым – жанымның үні дедім,
Күміс кесе мұң болып тұнып едім.
Тоңазиды Ай боз сәуле жүзін шайып,
Көңіл күйі болмай тұр бүгін оның...*

Өсершіл қиялмен Ғарыш кеңістігін кезген лирикалық кейіпкердің жалғандағы жалғыз жұбы – Ай ғана. Ақын лирикалық кейіпкердің көңіліндегі өзгерістерді, аума-төкпе сезімдерді ару Айдың көркімен шарпыстыра отырып, Айға көшіреді, кейде табиғатты жандандырып, кейіптейді. Аймен сырласады, Айға мұң шағады:

*Жалаңаяқ жұлдыз кештім, жұбым – Ай,
Маңдайымнан ғарыш желі өбеді.
Ту сыртымда тұрған көздің сұғын-ай,
Қабырғамды қақыратып сөгеді...*

немесе:

*Жарты Ай жатыр ойға шомып бір ауыр,
Кеудесіне жарым көңіл жаным бар.
Тазарайын, тірліктегі күнә ауыр,
Шолпан туар, ар жағында таңым бар...[3, 114].*

Жанаттың өлеңдерінде Айға қатысты эпитет, метафора, меңзеу, тұспалдау және психологиялық егіздеу тәсілдерінің сан түрлі қыры бар. Ақын Айды бейнелеу барысында сұлу қыз болмысын сипаттайтын эпитеттерді таңдап пайдаланады: *періште Ай, жүзіне мұңтұнған Ай, керім Ай, тәкаппар Ай т.б.* Эпитеттер Айды жанды рух деп қабылдаған анимистік танымнан алшақтамайды. Ай дидарына адамның мінез-құлқын, қуаныш-мұңын ауыстыра бейнелейтін айқындаулар айтылар ойдың күрделеніп, шебер кейіптеулер жасауға ұласады. Ал авторлық кейіптеулер лирикалық қаһарманның жан-дүниесімен бірігіп, тұтаса келе психологиялық егіздеулер туындатады. Ақынның “Білмеймін Түннің күткенін кімді”, “Отауымның тұсына кідірді түн”, “Ішкі дүнием – Ай тұтылған түн-әлем”, “Түн – мұхит, жүзеді сезімім” т.б өлеңдері осы пікірімізге дәлел бола алады.

Біз қарастырған өлеңдерде үміт, арман, мұң, өкініш, сағынышсынды сезімдер гаммасы Айға қатыстырылып, нәзік ишаратпен, сырлы астармен жеткізіледі:

*Алты құсқа айналған
Алты қыздың зарын-ай!
Қара жерден қайғы алған
Жарым көңіл налыды Ай... (айқындау, кейіптеу);
Тоңазиды Ай боз сәуле жүзін шайып,
Көңіл күйі болмай тұр бүгін оның (кейіптеу);*

Ай ыңырсып, соңғы әніндей төгер мұң (кейінтеу);

Ай ұмсынды, маған жақын келем деп (кейінтеу);

Жерде – Өзім, аспанда –Ай,

Күрсіндірген көк түнді.

Көзімізде жас қалмай,

Жоқтап тұрмыз жоқ күнді (психологиялық егіздеу).

Беймаза шақтарда сананы билеген ойлар мен кереғар сезімдерді көзбен көру мүмкін емес, ол ақынның сезгір көңілі, нәзік түйсігімен сезіледі. Оны сөзбен суреттеп беру ақынның ақынының қолынан келетін, “қиуадан шауып, қисынын таба” айтуды қажет ететін сөз зергеріне тән іс. Түннің сезім бейнесінде лирикалық кейіпкер жанымен егіз екеніне Жанат Әскербекқызының “Тілін тістеп, ыңыранып шындығы”, “Бір кебісімді түн алып қалды”, “Ай жатыр, жылжымайды”, “Ішкі дүнием – Ай тұтылған түн-әлем”, “Жалғыз Жұлдыз көгімнен”, “Көтеріп ап мұң көзені” т.б. өлеңдерін оқығанда көз жеткіземіз.

“Ақынның жан сарайы, болмыс-бітімі, философиялық, эстетикалық көзқарасы, интеллектуалдық, психологиялық ерекшеліктері поэзия тіліне айнымай көшеді”, - деген Серік Негимов тұжырымы ойға оралады[17, 99].

Қорытынды. Сөзімізді түйіндесек, Ж. Әскербекқызының “Ай-тамғы” жинағы – Ай нұрына оранған Ару-әйел жанының ең бір нәзік үндерінен сыр ұғып, оқырманын жыр-бесігінде тербеген, қазақ поэзиясына тың серпін, жанаша ізденіс әкелген рухани олжа, әрі бекзат өнердің бүгінгі биігі мен көркемдік өресін танытар нағыз интеллектуалдық поэзия, ақындық мәдениеттің озық үлгісі. Оның өлеңдердегі ерекше мінез, тосын поэтикалық құбылыстар, болмысы бөлек лирикалық кейіпкерлер мен персонаждар ақынның дара дүниетанымы мен эстетикалық ойлау оқшаулығынан туған. Жанат ақынның өлеңдерінде ата-бабаларымыздың анимистік дүниетанымы эстетикалық талғам таразысына түсіп, кейіпкердің ішкі әлемі һәм табиғат заңдылығын, өмірдің сан тарау сауалдарын асқан нәзіктікпен бейнелеудің, шынайы өнерпаздықтың, биік талғампаздықтың көркем көріністері ретінде танылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Қазақ. Редакция алқасы: Қасымжанов А. (бас редактор), Нәрікбаев К., Сәбденов К., Садықов Т., Қасабеков А., Алпысбаев Қ. (жауапты хатшы) т.б. – Алматы: Білім, 1994. – 176 бет. - кітап
- 2 Кекілбайұлы Ә. Алғы сөз //Ж. Әскербекқызы. Көркемдік өріс. – Алматы: Таймас баспа үйі, 2008. – 296 бет.- кітап
- 3 Әлиақбар Ә. Поэзия мен ғылымның телқоңыры // Ж. Әскербекқызы. Ай-тамғы. Өлеңдер. – Астана: Профи Медиа, 2014. – 240 бет.- кітап
- 4 Қондыбай С. Арғы қазақ мифологиясы. 4 кітап. Бірінші кітап. – Алматы: Дайк -Пресс, 2004. – 504 бет.- кітап
- 5 Сейдімбек А. Қазақ әлемі. Этномәдени пайымдау. – Алматы, Санат, 1997. – 464 бет.- кітап
- 6 Қара өлең. Құрастырған Оразақын Асқар. – Алматы: Жалын, 1997. 636 бет.- кітап
- 7 Афанасьев А.Н. Поэтические воззрения славян на природу. – М., 1865-1969. Т.1-3. - кітап
- 8 Марғұлан Ә. Ежелгі жыр, аңыздар. – Алматы: Жазушы, 1985. – 368 бет. - кітап
- 9 Сафо //Античная лирика. Библиотека всемирной литературы (БВЛ). – М.: Худож. лит. 1968. Т.4. 624 с.-книга
10. Шекспир У. «Ромео и Джульетта». Трагедия. ПереводБ.Пастернака. – 1990.
http://www.romeo-juliet-club.ru/shakespeare/romeojuliet_pasternak1.html.-электронный ресурс
11. Shelley P. B. The complete poetical works of Percy Bysshe Shelley. Boston – New York – Chicago – Dallas – San-Francisco: Houghton Mifflin Co., [1901]. 651 p.-книга
- 12 Сапелькин А.Образ Луны в романтической поэзии: две тенденции в рамках одного жанра //Вестник Пермского университета. - 2013, № 2 (22)- С.103-111.-книга
- 13 Бұқар. Ай, Абылай, Абылай. Жыр-т:олғаулар. – Алматы: Жалын, 1992. – 94 бет.- кітап
- 14 Жұмабаев М. Шығармалары. – Алматы: Жазушы, 1989. – 448 бет.- кітап
- 15 Құдайбердіұлы Ш. Екі томдық шығармалар жинағы. Т.1. Өлеңдер мен дастандар. – Алматы: Ел-шежіре, 2008. – 480 бет.- кітап
- 16 Мақатаев М. Үш томдық шығармалар жинағы.Т 3. Өлеңдер мен поэмалар.– Алматы: Жазушы, 1993. – 344 бет.- кітап
- 17 Негимов С.Ақын-жыраулар поэзиясының бейнелілігі. – Алматы, 1999. – 280б. – кітап

References:

1. Qazaq. Redaksia alqasy: Qasymjanov A. (bas redaktor), Närikbaev K., Säbdenov K., Sadyqov T., Qasabekov A., Alpysbaev Q. (jauapty hatşy) t.b. – Almaty: Bilim, 1994. – 176 bet. - kitap
2. Kekilbaiüly Ä. Alǵy söz //J. Äskerbekqyzy. Körkemdik öris. – Almaty: Taimas baspa üii, 2008. – 296 bet.- kitap
3. Äliaqbar Ä. Poezia men ğylymnyñ telqoñyry // J. Äskerbekqyzy. Ai-tamǵy. Öleñder. – Astana: Profi Media, 2014. – 240 bet.- kitap
4. Qondybai S. Arǵy qazaq mifologiasy. 4 kitap. Birinşi kitap. – Almaty: Daik -Pres, 2004. – 504 bet.- kitap
5. Seidimbek A. Qazaq älemi. Etnomädeni paiymdau. – Almaty, Sanat, 1997. – 464 bet.- kitap
6. Qara öleñ. Qūrastyrǵan Orazayn Asqar. – Almaty: Jalyn, 1997. 636 bet.- kitap
7. Afanasev A.N. Poeticheskie vozzrenia slavān na prirodu. – M., 1865-1969. T.1-3. - kitap
8. Marǵūlan Ä. Ejelǵı jyr, añyzdar. – Almaty: Jazuşy, 1985. – 368 bet. - kitap
9. Safo //Antichnaia lirika. Biblioteka vsemirnoi literatury (BVL). – M.: Hudoj. lit. 1968. T.4. 624 s.- kniga
10. Şekspir U. «Romeo i Julietta». Tragedia. PervodB.Pasternaka. – 1990. http://www.romeo-juliet-club.ru/shakespeare/romeojuliet_pasternak1.html.-elektronnyi resurs
11. Shelley P. B. The complete poetical works of Percy Bysshe Shelley. Boston – New York – Chicago – Dallas – San-Francisco: Houghton Mifflin Co., [1901]. 651 p.-kniga
12. Sapelkin A. Obraz Luny v romanticheskoi poezii: dve tendensii v ramkah odnogo janra //Vestnik Permskogo universiteta. - 2013, № 2 (22)- S.103-111.-kniga
13. Būqar. Ai, Abylai, Abylai. Jyr-t: olǵaular. – Almaty: Jalyn, 1992. – 94 bet.- kitap
14. Jūmabaev M. Şyǵarmalary. – Almaty: Jazuşy, 1989. – 448 bet.- kitap
15. Qūdaiberdiūly Ş. Eki tomdyq şyǵarmalar jinaǵy. T.1. Öleñder men dastandar. – Almaty: El-şejire, 2008. – 480 bet.- kitap
16. Maqataev M. Ūş tomdyq şyǵarmalar jinaǵy. T 3. Öleñder men poemalar.– Almaty: Jazuşy, 1993. – 344 bet.- kitap
17. Negimov S. Aqyn-jyraular poeziasynyñ beineliligi. – Almaty, 1999. – 280b. - kitap

МРНТИ 17.71.07

<https://doi.org/10.51889/2020-2.1728-7804.74>

Шегебаев А.,¹ Қырғызбаева А.,²
Халидуллаева Г.³

^{1,2,3}Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті,
Алматы, Қазақстан

ҚАЗАҚТЫҢ ҚҰДАЛЫҚҚА ҚАТЫСТЫ ТҰРМЫС - САЛТ ЖЫРЛАРЫНЫҢ ЭТНОГРАФИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Аңдатпа

Бұл мақалада қазақтың құдалық салтына қатысты тұрмыс-салт өлеңдерінің этнографиялық табиғаты талданды. Адамзат баласының даму жолдарындағы отбасы мен некенің даму тарихына негізделген зерттеулер жүргізілді. Қазақ қоғамындағы отбасын құрудың әлеуметтік, қоғамдық мәні ашылып, неке құруға қатысты салт-дәстүрлердің пайда болуы мен даму сатыларына сәйкес, құдалықтың семантикасы жан-жақты, жүйелі түрде ашылды. Ежелгі заманнан күні бүгінге дейін жеткен құдалық рәсімдерінің халықтың тұрмыс-тіршілігімен өзектес жатқан қырлары қарастырылды. Қазақтың құда түсу салтындағы «қан шығару арқылы» құдаласып серттесу, «құйрық-бауыр тарту» секілді көнеден келе жатқан рәсімдердің мәні ашылып, жаушы жіберу, жасау беру, қалыңмал төлеу, өлі-тірі беру, ұрын келу сияқты әдет-жоралғылардың құдалықтағы орны мен орындалу тәртібі, мағынасы қарастырылды. Құдалыққа қатысты жасалатын әрбір ырымның танымдық, тағылымдық сипаты сараланды. Сонымен бірге бұл дәстүрлердің бүгінгі заманғы жаңғыру, өзгеру жағдайларын салыстыру, талдау нәтижесіндегі тұжырымдар түйінделді.

Түйін сөздер: неке, экзогамдық неке, урбандалу, шеге шапан, жаушы, анттасу